

Osmanlı Devleti'nde Kayyımlik Müessesesi: 18. Yüzyıl Diyarbekir Şer'iyye Sicillerine Göre Kayyımlik Müessesesinin Hukuki, İdari ve Sosyal Olarak Uygulanışı

Curatorship Institution in The Ottoman Empire: The Law, Administrative and Social Implementation of The Curatorship Institution According to 18th-Century Court Records

Veysel GÜRHAN*

Öz

İslam hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı hukukunda edâ ehliyeti olmayan, haklarını koruma ve kullanma konusunda eksik olan kişilerin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bireylere tanınması hukuki/fikhi bir terim olarak *vesayet* ile adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti hem İslam hukukundan kaynaklı hem de gelenekten gelen saikler ile “vesayet” kavramına önem vermiş ve bunu da kendi hukuku içerisinde vasi ve kayyımlar atayarak hayata geçirmiştir. Özellikle ailede evin reisi konumunda olan kişilerin ölümünden sonra çocukların yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasını önemseyen Osmanlı Devleti, vasilik müesseseni sıkça işletmiş, kayıp ve aklı yerinde olmama gibi durumlarda ise kayyım atayarak malların değerinde ve doğru muhafaza edilip korunmasını sağlamıştır. Kökenleri Roma İmparatorluğu'na kadar dayanan kayyımlik müessesesinin Osmanlı hukukunda uygulanışı şer'iyye sicilleri dediğimiz mahkemede tutulan defterlerde kayıt altına alınmıştır. Bu çalışma Diyarbekir mahkeme kayıtlarındaki atama örnekleri üzerinden kayyımlik müessesesinin Osmanlı'daki hukuki, idari ve toplumsal uygulanışını açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, hukuk, mahkeme, vesayet, kayyımlik.

Abstract

It is called tutelage for the appointment of other persons to protect, operate and save the property of persons who can not use their rights or incapable of using them in Islamic law and Ottoman law. The Ottoman Empire attaches importance to the concept of tutelage with both Islamic law and tradition-based reasons and implements it by appointing a guardian and a curator in his own law. In particular, the Ottoman Empire attaches great importance to taking the necessary measures to manage the house and its children after the death of the parents, the frequently operated the guardianship institution and provided protection for the value of the goods in situations such as loss and inadequate sanity by appointing a curator. This study is trying to explain the law, administrative and social application of the institution of curatorship in the Ottoman Empire through the examples of documents in Diyarbekir court records.

Keywords: Ottoman, law, court, tutelage, curatorship.

Giriş

Kelime anlamı olarak bir şeyin bakımını üstlenmek, yönetmek, birinin mal varlığını basiretle idare etmek anlamlarına gelen *kayyım* kelimesi, kimi zaman *kayyum* olarak da ifade edilmektedir (Schaade, 1977, s. 492). Oysa iki kelimenin -birbirlerinin yerine çok sık kullanmalarına rağmen- anlamları arasında farklılıklar bulunmaktadır. *Kayyum* kelimesi *kayyım*dan farklı olarak “her şeyin varlığı kendisine bağlı olan kâinatı idare eden” anlamına gelerek Allah'ın isimleri arasında bulunmaktadır (Topaloğlu, 2002, s. 108). Başka bir anlamda ise vakıflarda görevli olan mütevellî veya hademelere verilen isim olarak kullanılmaktadır. Yani iki kelimenin farklı anlamlar taşıdığı ortada olmasına rağmen çoğu zaman karıştırılmış, birbirinin yerine kullanılmaları zamanla yerleşik bir hal almış ve anlamları arasında geçişler yaşanmıştır. Bugün ise çoğu zaman bu iki kelimenin aynı anlama gelecek şekilde birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada üzerinde duracağımız *kayyım* kelimesi İslam hukukunda “hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukuki tasarrufla bulunmak üzere tayin edilen kimse” anlamında kullanılmaktadır (Özmel, 2002, s. 107). Bu tanımdaki ifadeyle İslam hukuku

* Yrd.Doç.Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, veyselgurhan@hotmail.com

kayyımı-tıpkı “vasi” gibi- kişinin hukuki haklarını kullanmasında engel ya da kısıtlama olduğu durumlarda uygulamaya koyduğu vesayet önlemleri arasında saymaktadır. Daha anlaşılır bir ifadeyle kayyım *gaip* yani herhangi bir sebep ile kaybolan, kendisinden haber alınamayan kişilerin geride bıraktıkları mallarını belirli ilkelere sapsadan- ki bu ilkelerin başında dürüstlük gelir- idare eden kişidir. Burada dikkat çeken nokta *gaip*lik mevzudur. Bir kimsenin *gaip* olmasını gerektiren şartlar nelerdir? Sadece *gaip* olan yani kayıp kişilerin mallarına mı kayyım atanmaktadır? *Vasi* ile aralarındaki benzerlikler ve farklar nelerdir? Ne tür mallar üzerine kayyım atanabilmektedir? Bu çalışma bir taraftan bahsi geçen sorulara kayyım ataması yapılan belgelerden elde edilen veriler ışığında cevaplar ararken diğer yandan meseleye genel bir bakışla Osmanlı hukukunda ve toplumunda kayyım müessesesi uygulamasının nasıl olduğuna dair bütünlüğü bir resim ortaya çıkaracaktır.

Kaynaklar ve Yöntem

Bu çalışmada ana kaynak olarak 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı mahkemelerinde yargılama işlemini yerine getiren “kadı” yani hâkimin huzurunda mahkemede görevli kâtipler tarafından kaleme alınan mahkeme tutanakları kullanılacaktır. *Şer’iyye Sicili* adı verilen bu tutanaklar defterler halinde arşivlenerek muhafaza edilmiştir. Belli bir düzende kaydedilen * bu defterler sadece merkezden gelen emir ve fermanlar ile mahkemenin sorumluluk alanında gerçekleşen adli vakaları değil miras, mülk alım-satımı, evlenme, boşanma, vasi ya da kayyım tayini gibi mahkemeye yansıyan birçok sosyal meseleyi de kayıt altına alması bakımından hem hukuk tarihi hem de sosyal tarih açısından ciddi bir hazine olarak görülmektedir (bkz. Gedikli, 2007).

Çalışmamızda 18. yüzyılda Diyarbekir Eyaleti’nin merkezi olan Amid’te kayıt altına alınan ve arşivlerde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşan 3709, 3725, 3753, 3754, 3712, 3828, 3789, 3744, 3796 numaralı şer’iyye sicili defterleri taranarak kayyım ile ilgili belgeler tasnif edilmiştir. Bu işlem sonucunda 25 adet kayyım ataması içeren belgeye ulaşılmıştır. Bu belgeler atama sebepleri, atanan kişilerin profilleri, yönetmek üzere görevlendirilen malın ya da malların niteliği ve miktarı, ne kadar süreyle bu görevin yürütüldüğü gibi konular üzerinden tasnif edilerek incelemeye tabi tutulmuştur.

Kayyım Müessesenin Tarihi

Kayyımlık müessesesi sadece İslam toplumlarına veya sadece Osmanlı hukukuna has bir uygulama değildir. Yapılan araştırmalar bu müessesenin “cura” veya “curator” isimleriyle Roma İmparatorluğu’nda da var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ceylan (2004) ve Ersoy’un (2016) bu konudaki çalışmaları konuya ışık tutmaktadır. Ceylan’ın verdiği bilgilere göre “Roma hukukunda bir veya birkaç kişi menfaatine, onların mallarını idare etmek veya bu idarede kendilerine rızalarını bildirmek ve icazetlerini vermek suretiyle (consensus) yardım etmekle görevlendirilmiş kişilere kayyım denilmekteydi. (Ceylan, 2004, s. 221).” Roma’da ilk olarak kayyımların atanması reşit fakat akli dengesi yerinde olmayan kişilerin mallarını korumak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat akli dengelerini yitirmişlerin dışında mallarının tasarrufu üzerinde müsriflik yapanların, yaş olarak küçük veya malını idare edemeyecek derecede yaşlı ve hasta olanların, harpte esir düşmüş kişilerin veya iflas etmek üzere olan tüccarların mallarına da kayyım atanabilmekteydi (Ceylan, 2004, s. 222). Bu kişiler hak ehliyetine sahip olmakla birlikte fiili ehliyete yani hukuki işlem yapabilme hakkına sahip olmayan kişilerdi (Ersoy, 2016, s. 3397).

* Şer’iyye Sicillerinde her bir konunun hangi düzende kayda alınacağı “şurut” adı verilen kitaplarda veya “sakk” mecmualarında önceden belirlenmiştir. Kâtipler burada belirtilen düzen içerisinde belgeleri kayıt altına almaktadırlar. Bkz. Kaya 2005: 380.

İslam dini ile birlikte oluşan İslam hukukunda da ehliyetsizlik veya eksik ehliyet sebebiyle kişinin haklarını kullanmasının kısıtlı hale gelmesi durumunda hukuki tasarruf vesayet organlarına geçerdi (bkz. Özmen, 1996). Vesayet edâ ehliyeti olmayan, haklarını koruma ve kullanma konusunda eksik olan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka kişilere tanınmasına olanak sağlayan hukuki/fikhî bir terimdir (Bardakoğlu, 2013, s. 66). Vesayet görevini üstlenecek kişiler anne ya da baba yani veli, velisi yoksa mahkeme tarafından atanan ve çoğu zaman yakın bir akrabası olan vasi veya kadının uygun gördüğü bir kayyımıdır (Özmel 2002, s. 107).

Osmanlı Devleti de gerek İslam hukukundan kaynaklı gerekse de gelenekten gelen saikler ile vesayet kavramına önem vermiş ve kendi hukuku içerisinde uygulamaya geçirmiştir. Özellikle ailede baba konumunda olan kişilerin ölümünden sonra evini ve çocuklarını idare etmek için gerekli tedbirlerin alınmasını önemseyen Osmanlı hukuku vasilik müesseseni sıkça işletmiş, kayıp ve akli yerinde olmama gibi durumlarda ise kayyım atayarak malların değerinde ve doğru muhafaza edilerek korunmasını sağlamıştır (bkz. Sofuoğlu, 2003).

Kayyımlik müessesesi günümüz hukukunda da bulunmakta ve Türk Medeni Kanun'un 403. maddesinde "belirli bir işin görülmesi ya da mal varlığının veya bir malın yönetilmesi için, Medenî Kanunumuzda ve diğer kanunlarda öngörülen durumlarda, vesayet makamınca (sulh hukuk mahkemesince), ilgisinin isteği üzerine veya re'sen atanan kişi" olarak tanımlanmaktadır (Koç, 2005, s. 105).

Vesayet Kurumunun Var Olmasının Nedenleri

Osmanlı Devleti'nde vasi ya da kayyım atamasındaki ana amaç çeşitli sebeplerle malını koruma veya muhafaza etmesi mümkün olmayan kişilerin mal varlığının zarara uğramasının devlet tarafından önlenmesidir. Ancak burada görünen sebep her ne kadar mal ve mülkün korunması gibi dursa da bu işlemin amaçları arasında ailenin korunması ve devamının sağlanması, yetimlerin suiistimalinin engellenmesi ile kişinin bireysel haklarının devlet tarafından güvence altına alınması vardır. Bu durum devlet olmanın getirdiği önemli sorumluluklardan biridir (bkz. Yazıcı, 2007).

İslam ve Osmanlı hukuku aileye önem vermiş, devamını sağlamak için gerekli tedbirleri almayı hukuki bir gereklilik olarak düşünmüştür (bkz. Ortaylı, 2000; Cin, 1974; Dinç, 2015). Müslüman toplumlarda çocuğun büyütülüp gelişmesi kadar iyi bir gelecek hazırlanması görevi de anne ve babaya verilmiştir (bkz. Aydın, 1985; Türkdogan, 1992; Banguoğlu, 1990). Anne ve baba velayeti altındaki çocuklar için bu iki kişiden birinin veya ikisinin ölmesi durumunda kendilerine iyi bir gelecek hazırlanması ve ebeveynlerinden kalan malların yetişkin çağa gelinceye kadar yönetilip değerinin korunması için vesayet kurumu önemsenmiş ve hem hukuki hem de örfi geleneğe bağlı olarak uygulanmıştır (Bardakoğlu, 2013, s. 66).

Osmanlı toplumunda çocukların başıboş bırakılmamaları, iyi yetiştirilip korunmaları esastı. Çocuk ya da çocuklar ebeveynlerini kaybettiyse, mahkemeler onlar adına mal ve mülklerini idare edebilecek, onların ilerideki hayatlarında güçsüz olmalarını önleyecek bir vasi belirlerdi (Yazıcı, 2007, s. 13). Genelde ebeveynler daha hayattayken çocuklarına vasilik yapacak kişileri tayin ederlerdi. Bu kişiler çocukların birinci derecede akrabası olabileceği gibi mahkeme tarafından güvenilirliği bilinen aile dışından biri de olabilirdi.

Vesayet kurumu sadece çocuklar için değil aynı zamanda istisnalar ile belirlenmiş yetişkin kişiler içinde işletilmekteydi. Bir kişinin hasta olması, kaybolmuş olması veya çok yaşlı olması gibi sebepler de vesayet müessesenin işletilmesini sağlıyordu. Bu tür durumlarda vasiden farklı olarak kayyım ataması gerçekleştirilirdi. Bu yolla kişinin kendi hak ve hukukunu koruyamadığı zamanlarda devletin onun adına bu sorumluluğu üstlenmesinin sağlanması amaçlanmaktaydı.

Bir Vesayet Aracı Olarak Kayyım Atanmasının Sebepleri ve Vasilik ile Arasındaki Fark

Her ikisi de yukarda bahsedilen vesayet organlarından olmasına rağmen vasi ve kayyım arasında hem atanma amacı hem de işlevi açısından farklılıklar bulunmaktadır. Vasilik müessesesi ailede veli konumundaki babanın veya annenin herhangi bir sebeple hayatını kaybetmesi durumunda mahkeme tarafından yaşça küçük kişilere güvenilir kişilerin atanmasıdır (bkz. Erbay, 1998). Oysa kayyımın atanma sebepleri farklılık göstermektedir. Elimizdeki belgeler atanma sebeplerine göre tasnif edildiğinde yirmi beş kayyımın on dokuzunun kendisinden bir şekilde haber alınamayan kayıp kişilerin malları üzerine atandığı tespit edilmektedir. Bir kişi şayet ortada yoksa başka diyarlara giderek kendisinden uzun süreden beridir haber alınamıyorsa ve ortada kendisine ait mal ya da mülk var ise o zaman kayyım atanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kişiler belgelerde “gaib” (DŞS 3754, 164a-1), “gaib ani’l beled” (DŞS 3789, 15b-6), “gayb-ı munkat’a” (DŞS 3754, 144b-1) veya “gaybet” (DŞS 3725, 9a-2) ifadeleri ile belirtilmektedir.

Kayıp veya haber alınamama durumları çeşitli sebepler ile gerçekleşmekteydi. Çoğu zaman erkeklerde görünen bir durum olarak başka diyarlara çalışmak veya iş bulmak için göç etme durumu dışında savaşlarda görevli askerlerden de uzun süre haber alınamamaktaydı. Ali Paşa mahallesinde oturan Abdullah adlı kişi gibi uzun bir süre önce *diyar-ı ahara azimet eden* (başka diyarlara yola çıkan) ifadesi ile belirtilen birçok kişi vardı. Bu kişi yola çıktığından beridir haber alınamamış olunacak ki Mardin kapısı dışında bulunan Şuyut bahçesindeki hissesinin idare edilmesi için eşi tarafından mahkemeye yapılan başvuru kabul edilmiştir. Abdullah’ın eşi Ayşe bt. Eyubi mahkeme tarafından hem bahçenin hem de geriye kalan diğer malların idaresi için kayyım olarak görevlendirilmişti (DŞS 3828, 3a-2). Bir başka belgede Hoca İskender mahallesinde ölen Keklik veledi Kazer adlı gayrimüslim kadının varisleri arasındaki eşi Makdisi Ohan’ın başka diyarlara giderek kendisinden haber alınamaması üzerine oğlu Manuk’a kayyım görevinin verildiği görülmektedir (DŞS 3796, 9a-2). Bu türden birçok örnek elimizde mevcut bulunmaktadır. Ancak kayyım atanmasına lüzum görülmesinin en önemli sebeplerinden biri kendisinden haber alınamayan kişilere kalan mirasın nasıl korunacağına bir çözüme kavuşturulması gerekliliğiydi. İslam hukukunda kişi şayet kayıp ve kendisinden haber alınamayan biri olsa bile öldüğü kesinleşmeden kendisine kalan mirasta hakkı bulunmaktaydı. Bu kişiler ortaya çıkana değin ya da öldüğüne kesin kanaat getirilene kadar kendisine miras yoluyla intikal eden mallara kayyım atanmaktaydı. Ali Paşa mahallesinde oturan ve uzun süredir kayıp olan Osman b. Hacı Mehmed’in amcasının kızı Hamide bt. Hacı İbrahim’den kalan *hisse-i irsiyesini* yani mirasını kendisi olmadığı için ortaya çıkana kadar ölen Hamide’nin eşi Halil b. İbrahim kayyım olarak sahiplenmişti (DŞS 3796, 10b-2). Yine Şeyh Said mahallesinde oturan fakat kayıp olan Yusuf b. Mehmed’in kendisine Emine bt. Abdullah’tan kalan mirasa kayyım atanması gerekliliği doğmuş ve kız kardeşi Medine, Yusuf ortaya çıkıncaya değin miras üzerinde tasarruf hakkına sahip olarak kayyım atanmıştır (DŞS 3796, 14a-4). Oysa aynı kadının diğer torunu Münteha yaşça küçüktür ve kendisine bu sefer kayyım değil annesi Nimetullah bt. Mustafa vasi olarak atanmıştır (DŞS 3796, 14a-3). Kılbaş mahallesinde oturan Asiye bt. Abdullah adlı kadının ölmesi üzerine aynı mahallede bulunan bir evin satışından kayıp oğlu Mehmed’e kalan hisselerin korunması için Seyyid Ömer’in kayyım atanması da aynı duruma örnek olarak gösterilebilir (DŞS 3712, 35a-2).

Kayıp kişilerin mirası konusunda mahkemelerin hassasiyetini göstermesi açısından Mehmet Paşa mahallesinde vefat eden Ebubekir adlı şahsın mirasının paylaşılmasını gösteren bir başka belge örnek olarak gösterilebilir. Müteveffa Ebubekir’in mirası içerisindeki bir evin satış işlemi sırasında orada hazır olan mirasçıların dışında Ebubekir’in uzun süredir kendisinden

haber alınamayan Hüseyin adlı bir başka çocuğunun da olduğunu tespit eden görevliler mahkemeye başvurarak Hüseyin'in hissesini muhafaza etmek için kayyım atanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme Hüseyin'in hakkını saklı tutarak mirası yönetmesi için kardeşi Mustafa'yı kayyım olarak atamıştır (DŞS 3789, 38b-2). Aynı durum ile ilgili bir başka vaka ise Cami'ün-Nebi mahallesinde vefat eden Dursun bt. Hacı İbrahim adlı kadının vefatından sonra yaşanmıştır. Adı geçen kadının mirasçıları erkek kardeşleri olan Mehmed ve Mahmud ile iki kız kardeşinden oluşmaktadır. Kız kardeşler mahkemeye gelip adı geçen erkek kardeşlerinin kayıp olduklarını bildirerek kaydetirmiş, mahkeme de *gaiban-ı mezburların vüruduna dek zabt u hıfza bir kayyım nasb u tayin olunmak lazım ve mühim olmağın* ifadesini kullanarak kayyım atamıştır (DŞS 3796, 27a-2).

Mal varlığına sahip olan ancak öldükten sonra mal varlığını yönetecek kişileri bulunmayan, mirasçıları farklı sebepler ile dağınık, kayıp, adresleri bilinmeyen ya da sağ olup olmadığı meçhul kişilerin mallarına da kayyım atanmaktaydı. Örneğin Şeyh Mattar mahallesinde oturan ancak yolculuk dönüşü Diyarbekir'e gelirken vefat eden Odun Emimi Mehmet Ağa'nın zevce-i metrukesi Fatıma dışında başka mirasçısının olmaması üzerine Çelebi bin Osman kayyım olarak atanmıştı (DŞS 3709, 7b-1). Aynı şekilde Çağal mahallesinde sakin iken vefat eden Mahmud Alemdar bin Mehmed'in ölümünden sonra mirasçıları olan oğlu Abdulgaffur ve kızı Fatma'nın kayıp olmaları üzerine *gaiban-ı mezburların vürudlarına değin zabt u hıfz için bir kayyım nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağın* ifadesi kullanılarak mirasçılar ortaya çıkana kadar malın yönetimi için bir kayyım atanmıştır (DŞS 3744, 14a-2). Bir başka belgede ise Mehmed Paşa mahallesinde vefat eden Ebubekir adlı kişinin tek mirasçısı olan oğlu Hüseyin *gaib ani'l-beled olduğundan mirasın ahz u kabz ve hıfzı için kibel-i şer'den bir müstakim kimesne kayyım nasb olunmak lazım* ifadesi ile Hüseyin ortaya çıkana değin malın üzerine kayyım ataması gerçekleştirilmiştir (DŞS 3789, 38b-2).

Kayyım atanmasının diğer bir sebebi ise bir kişinin malını doğrudan yönetme ehliyetine sahip olmamasıdır. Kişinin akli dengesi yerinde değilse ve kendisine vekil atayamıyorsa yaş olarak da vasi atanacak yaşta değilse -yetişkinse- kayyım atanmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu kişiler belgelerde "mecnun" ifadesi ile yer alan akli dengesi yerinde olmayan kişiler ve bakıma muhtaç bilinci yerinde olmayan yaşlılardır. Örneğin Seydi mahallesinde bakkal olan Ali Ağa'nın mecnun olduğu ve mallarının üzerine kayyım atandığı görülmektedir (DŞS 3754 166a-2). Yine Reşid mahallesi sakinlerinden Balıkçı Ali b. Mehmed'in mecnun olduğu belirtilerek nakit parası ve eşyasını zabt için bir kayyım atanmasına ihtiyaç duyulmuş ve eşi Huri bt. Şeyhmus bu göreve atanmıştır (DŞS 3754, 120b-2). Yukardaki örneklerden de anlaşıldığı üzere kayyımlar atandıkları kişilerin yakın akrabaları olabileceği gibi mahkemeye güvenilirliği kayıt altına alınmış aile dışından birileri de olabirdi. Bu konuda herhangi bir kısıtlama olmadığı görülmektedir.

Kayyımların Atanma Şekilleri ve Vasıfları

Kayyım görevini dürüstlük ilkesinden sapmadan, bencilce veya sorumsuzca kullanmadan, basiretle idare etmekle görevli kişidir. Dolayısıyla bu göreve getirilen kişinin güvenilirliğini kanıtlayacak belli aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Belgelere baktığımız zaman kayyımların vasfını sayarken *emanet ile ma'rufe ve diyanet ile mevsufe, sadakatine mevsufe, müstakim* gibi ifadeler kullanılmaktadır (DŞS 3828, 3a-2; 3754, 164a-1, 144b-2; 3796, 27a-2; 3789, 38b-2). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere mahkemelerin kayyım atarken gözettileri en önemli husus emanet vasfına sahip olması yani güvenilir olmasıdır. Başka bir deyişle kendisinin yönetimine bırakılacak mallar bir tür emanet olduğu için güvenilir bir kişiye verilmesi şarttır. İkinci kriter ise kişinin diyanet ile vasıflı yani dine bağlı biri olmasıdır. Her belgede olmasa da bazı belgelerde rastlanan *sadakatine mevsuf* yani sadakat vasıflı olması ile *müstakim* doğru, düzgün, hilesiz olması da diğer kriterler olarak gösterilebilir. Bütün belgelerde

kalıp halinde geçen bu vasıfların yanında mahkemenin gözettiği bir diğer husus atanacak kişinin bu işin üstesinden gelip gelemeyeceğidir. Bu durum belgelere de yansımış ve hemen bütün belgelerde *kayyımlik-ı mezbûrun uhdesinden gelmeye kadir* ifadesi eklenmiştir. Aşağıda kayyımların görev süresinde örnekleriyle anlatılan bu husus mahkemeler tarafından önemli görülmüş ve gerektiği durumlarda bu görevin altından kalkamayan kişiler azledilmiştir.

Atanacak kişilerde yukarda bahsi geçen vasıfların olup olmadığına yine mahkeme karar vermektedir. Belgelere yansıdığı kadarıyla bu işlem için tek yola başvurulmuş ve kişinin yaşadığı mahaldeki sakinlerin görüşüne başvurularak hakkında kayyım olarak atanmasının uygun olup olmadığı sorulmuştur. Bu durum belgelere *bi-garaz (tarafsız/kötü niyet beslemeyen) müsliminin ihbarlarıyla* ifadesi ile kaydedilmiştir (DŞS 3789, 38b-2). Bu konuda kayyım atanacak kişiyi tanıyan şahısların (Müslüman olmak şartıyla) olumlu görüşlerinin belgeye yansıyan tek kriter olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun dışında başka bir metot var ise de belgelerde buna yer verilmemiştir.

Kişinin belirlenmesinden sonra atanacak kişinin görevi kabul ettiği ve bu görevi hakkıyla yerine getirmeyi taahhüt ettiği de yine belgelerde *ol dahi kabul ve hizmet-i lazimesini kemâ yenbaği edaya ta'ahhüd etmeğın* ifadesiyle belirtilmiştir (DŞS 3744, 3a-1). Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere kayyım atanacak kişi yukarıda bahsedilen vasıflara uygun bir şekilde görevi kabul ettiğini taahhüt etmek zorundadır. Ancak bu taahhüdü yerine getirdiği takdirde ataması yapılmaktadır.

Kayyımların vasıfları ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus gayrimüslim kayyımlar meselesidir. Osmanlı Devleti'nde kayyımların atanması sadece Müslümanlar için geçerli bir durum değildi. Gayrimüslimler içinde tıpkı Müslümanlar gibi kayyımlik müessesinin işletildiği belgelere yansıyan bir durumdur. Üstelik atanacak kayyımın Müslüman olma zorunluluğu da yoktur ve gayrimüslimler içerisinde de kayyım atanabilmektedir. Mar Kozma mahallesinde sakin iken vefat eden İshak v. İmirze'nin gaib oğlu Melkon'a 34.800 meblağlık mirastan isabet eden 19.840 meblağ hissenin zabt û hıfzı için bir kayyım atanmasına ihtiyaç duyulmuş ve Melkon'a kardeşi Ketrin kayyım olarak atanmıştır (DŞS 3796, 16b-1; 16b-2). Yine Hızır İlyas mahallesinde oturan Marbeton bt. Aslo adlı gayrimüslim kadının mirasından kardeşi Abro'ya intikal eden hisse için kayyım atanması gerekmiş ve kardeşi Kozi bu göreve getirilmiştir (DŞS 3796, 4b-5). Ancak yukarda ayrıntıları ile bahsedildiği üzere kayyımları vasıflandıran kriterlerden olan *diyanet ile mevsufe* yani dindar/dini bütün olma vasfı gayrimüslimler için geçerli bir durum değildir. Belgelere baktığımız zaman gayrimüslim kayyımların atanmasının yapıldığı belgelerde bu türden ifadeler geçmemektedir. Onun yerine Müslümanlarda uygulandığı üzere *bi-garaz (tarafsız/kötü niyet beslemeyen) müsliminin ihbarlarıyla* ifadesi geçmektedir (DŞS 3796, 16b-2). Bu kişilerin atanması sırasında oradaki Müslüman ahalinin görüşleri dikkate alınmakta ve bu durum belgelere kaydedilmektedir. Dolayısıyla gayrimüslimler ile ilgili kayyımlik tayinlerinde bile Müslüman ahalinin sözünün belirleyici olduğu görülmektedir.

Kayyım atanmış kişiye malların teslimi mahkeme huzurunda ya da mahkemenin görevlendirdiği kişiler aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Bu mallar tek tek değerleri kıymetinde mahkeme tutanaklarına yazılarak muhafaza edilmekteydi. Fatih Paşa mahallesinde oturan Sündüs bt. Mustafa'nın terekesinin satılarak bedelinden kayıp olan büyük oğlu Hacı Salih b. Mehmed'e düşen miktarın verilmesi ile ilgili belgede olduğu gibi satış işlemi sonucu ortaya çıkan toplam 1965 paranın 894 parası adı geçen Hacı Salih'in payına düşmüş ve kendisinin ortaya çıkmasına değin kayyım Mustafa b. Abdullah'a teslim edilmesi mahkeme defterine şerh düşülmüştür. Bu belgede satışa sunulan mallar tüm ayrıntıları ile not edilmiş, vergiler ve diğer kesintiler düşülmüş toplam miktar yazılmıştır (DŞS, 3725, 80a-2). Yine aynı duruma başka bir belgede Murat Paşa mahallesinde sakin olan Hacı Halil'in bir süredir kendisinden haber

alınamaması nedeniyle vefat eden eşi Zeliha'dan gelen mirasın korunması için kız kardeşi Emine Hatun'un kayyım atanmasına ve kendisine 9420 paranın teslim edilmesine dair bir kayıta rastlanmaktadır. Bu kayıta da yastık, şilte, mitil, yorgan, sahan, fincan, vs. bütün mallar tek tek ayrıntıları ve maddi değerleri ile not edilerek yazılmıştır (DŞS 3725, 9a-2). Burada dikkat edilecek husus çoğu zaman kayyıma devredilen malların nakit paraya çevrilerek teslim edilmesidir. Yani her ne kadar mirasta isabet edilen mallar tek tek yazılsa da bu mallar satışa çıkarılıyor elde edilen nakit para kayyıma devrediliyordu. Kayyımın da görevi bu parayı muhafaza etmek ve değerini korumaktı.

Kayyım atanan kişi elindeki bir malı ya da mülkü satacağı zaman mahkemeden izin talep ettiğine dair belgeler mevcuttur. Buna göre kayyım kendi isteğine göre mülkü satamıyor ve tasarrufta bulunamıyordu. Bu konuyla ilgili 1153 senesinde mahkemeye yansıyan vaka meseleye ışık tutmaktadır. Hoca Ahmed mahallesinde oturan ve uzun süredir kendisinde haber alınamayan (gayb-ı munkatı'a) İshak b. Ahmed adlı kişinin malları üzerine kayyım olarak atanmış ve aynı zamanda da kardeşi olan Halil Çelebi mahkemeye başvurarak *takrir-i kelam edip bir tarafı Ruznâmecizade Abdullah Ağa mülkü, diğer tarafı Haco adlı zimmi mülkü ve iki tarafı ise yol ile sınırlı iki bab cüllâh dükkânının 72 sehiminden 41 sehimini benim, 31 sehimini ise kendisinden haber alınamayan kardeşim İshak'ındır* diyerek bu dükkânların harabe olduğu ve kirasının tamirine bile yetmediğini belirtmiştir. Bu nedenle mahkemeden dükkânların satılması *gaib-i mezbur hakkında evlâ ve enfâdır* diyerek mahalle ahalisinden sorulmasını ve satışa izin verilmesini talep etmiştir. Mahkeme bu başvuru üzerine adı geçen mahalleden olup *hazirun bi'l meclis* olan Mehmed b. Hasan ve Ahmed b. Süleyman ve Mahmud b. Bilal adlı kişilerden görüş almış sonuç olarak satışın gaiban-ı mezbur için iyi olacağı kanaatine varılarak kayyıma izin yazılmasına karar verilmiştir (DŞS 3754, 160a-1). Burada da açıkça görüldüğü üzere herhangi malın tasarruf hakkı her ne kadar kayyımda olsa bile bu hakkın malın asıl sahibinin faydasına olacak şekilde değerlendirilmesi zorunluluktadır. Mahalleliden bilgi alınması ve ortak bir karar neticesi kayyıma izin verilmesi bir bakıma mahkemenin yanı sıra mahallelinin de kayyım üzerinde bir denetim mekanizması görevi üstlendiğini göstermektedir. Bu durum ise gaibin herhangi bir şekilde geri dönme olasılığına karşın ileride mağdur olma ihtimalini bertaraf etmek içindir. Nitekim yukarıda adı geçen kayyım Halil Çelebi 1153 senesi Muharrem ayının 19. gününde almış olduğu satış iznine binaen hem kendi hissesi hem de gaib İshak'ın hissesi olan iki dükkânı 22 Muharrem 1153'te yani üç gün sonra 120 kuruşa satmıştır (DŞS 3754, 160a-2).

Kayyımların Görev Süreleri

Kayyımın ne kadar süre görev yapacağı belgelerde *gaib-i mezburun vüruduna* (DŞS 3744, 14a-12), *gaiban-ı mezburânın vüruduna değin* (DŞS 3796, 27a-2) veya *vakt-i zuhuruna değin* (DŞS 3796, 10b-2) ifadesi ile yani kayıp veya kendisinden haber alınamayan kişinin ortaya çıkışına değin olarak belirtilmiştir. Bu ortaya çıkış süresinin ne kadar süreceği belirsizdir. Nitekim kayyım atanan kişilerin bu görevi uzun süre yürüttüğüne ve hatta ölümlerinden sonra bu görevi oğullarına devrettiğine dair belgeler de mevcuttur. Abdal mahallesindeki Yusuf b. İbrahim'in 3 Şevval 1215 senesinde mahkemeye gelerek yaptırmış olduğu tasdik işlemi olduğu gibi bundan önce babasının ölümüyle kendisine intikal eden mirasa kayyım olarak atanan Hacı Mustafa b. Hıdır Mehmet Efendi'nin ölmesiyle büyük oğlunun üzerine kalan görevden kendisine ait olan malları *hisse-i şâyi'amı tamamen ve kâmilan ahz u kabz eyledim* diyerek aldığını kaydettirmiştir (DŞS 3789, 15b-7).

Bazı kayyımların malları üzerine atandıkları kişinin ortaya çıkmaması üzerine ölene değin bu görevi sürdürdüklerine dair bir örnek ise Reiszade mahallesinde yaşanmıştır. Gaibe olan Mehmet ve Emine kardeşlerin yerine kendilerine intikal eden mallar üzerine kayyım atanan Rukiye Hanım bt. Hacı Halil'in bu görevi ölene değin yürüttüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Rukiye Hanım vefat ettikten sonra bahsi geçen kişilerin malları üzerine bu sefer Hanım Hatun

adlı kadın kayyım olarak atanmış ve kendisine teslim edilen nakit para ve eşyalar tek tek belgeye kaydedilmiştir (DŞS 3753, 32a-3; 32b-1).

Ataması yapılan kayyımın ömür boyunca o görevi yapacağına dair de bir garanti yoktur. Gerekli durumlarda atanan kişinin azledilerek yerine başkasının atandığına dair belgeler mevcuttur. Hacı Seyyid mahallesinde mecnun Bakkalzade Ali Ağa b. Hacı Mustafa'nın kayyımı olan Yusuf b. Abdullah'ın *izhar-ı aczı* yani yetersizliği ortaya çıkınca mecnun-u mezburun eşyalarını elinde tutmak için yeni bir kayyıma ihtiyaç duyulmuş ve eşi Ayşe Hatun kayyım olarak atanmıştır (DŞS 3754, 166a-2). Bir başka belgede ise Güzel bt. Ali adlı kadın daha önce kayıp olan kardeşi Hasan'ın babaları Mehmed b. Hacı Nebi'den kalan mirastaki hissesi üzerine kayyım atandığını ancak bu görevi yapamaya *üstesinden gelmeğe kadire değilim* diyerek kendi isteğiyle vazgeçmek istediğini görmekteyiz. Mahkeme de kendisinin *izhar-ı acz* olarak yani yetersizliği ortaya çıkmış olarak azline karar vermiştir (DŞS 3754, 96-2). Görüldüğü gibi kayyımlık görevi bir kimsede yaşadığı süre zarfında kalabildiği gibi kişinin yetersizliğinin tespiti veya kendi feragati nedeniyle azledilerek yerine başkasının da atandığı görülmektedir.

Sonuç

Belgelerden Osmanlı hukukunda sıkça uygulanan vesayet organlarından biri olan kayyım atanmasının küçük yaştaki çocukların kendilerine ebeveynlerinden intikal eden mirası korumak için atanan ve vasilik adı verilen görevden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kayıp olan, başka diyarlara giden ve uzun süre kendisinden haber alınamayan veya habersiz kalmacağı tahmin edilen kişilerin geride bıraktığı mallar üzerine kayyım atandığı görülmektedir. Bunun yanında mecnun diye ifade edilen akli dengesini yitirmiş kişilerin malları üzerine kayyım atandığı da görülmüştür. En çok kayyım atanmasının miras davaları sonrasında görüldüğü de belirtilmelidir. Bu durumun kişinin kendisinin ortada olmamasına rağmen devletin yine de o kimsenin haklarını koruma yükümlülüğünün bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek gerekir. Kişi ortada olmasa bile bireysel olarak hukuken kendisine tanınmış tüm hakları bakidir ve devlet tarafından bu hakların korunması gereklidir. Bu durum devlet olmanın gereklerinden biridir.

Bir kişinin malı üzerine vesayet organlarından herhangi birinin atanması için en büyük gereklilik edâ ehliyetine sahip olunmamasıdır. Yani hukuki olarak hak sahibi olabileceğiniz şeylerde tasarruf hakkınızı kullanamayacak engellerin veya kısıtlamaların olması gerekmektedir. Kişi kayıp, kendisinden haber alınamayan, bilincini yitirmiş, akli dengesini kaybetmiş birisiyse geride bıraktığı ve ileride kendisine mirastan doğacak tüm hakları ortaya çıkana kadar devlet tarafından korunmaktadır. Bu korunmanın sağlanması için güvenilir, dini bütün, düzgün birinin seçilmesinin mahkemenin sorumluluğunda olduğu görülmektedir. Kişinin oturduğu mahaldeki ahalinin bilgisi (bir tür güvenlik soruşturması) bu atamadaki en önemli şahitlik olarak sunulmaktadır. Mahalleleden bilgi alınması ve mahkeme ile ortak bir şekilde karara varılması mahkemenin yanı sıra mahallelinin de kayyım üzerinde bir denetim mekanizması görevi üstlendiğini göstermektedir. Bu durum kayıp kişinin herhangi bir şekilde geri dönme olasılığına karşın ileride mağdur olma ihtimalini bertaraf etmek içindir.

Belgelerde açıkça görüldüğü üzere herhangi malın tasarruf hakkı her ne kadar kayyımda olsa bile bu hakkın malın asıl sahibinin faydasına olacak şekilde değerlendirilmesi zorunluluktur. Dolayısıyla atanacak kişinin bu işin üstesinde gelebilecek biri olması gerekliliği de belgelere yansımış ve kayyım işini iyi şekilde yapacağını ifade ederek göreve başlatılmıştır. Görevini yerine getiremeyen ya da kötüye kullananlar görevlerinden azledilmiş yerlerine yenileri atanmıştır. Mahkemelerin kayyım atadıkları kişiler üzerinde denetimlerinin sürdüğü ve onları keyfi tasarruflardan men ettikleri azledilen kayyımlara ait belgelerden anlaşılmaktadır. Yine bir mülk ile ilgili tasarrufta bulunacak kayyımın mahkemeyi ikna etmeye çalışması ve

orda hazır bulunan kişilerden uygun görüş talep edilmesi denetim mekanizmasının nasıl sıkı işlediğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Kayyımlik müessesesinin Osmanlı'da sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de uygulandığı yine belgelerden çıkarılacak sonuçlar arasındadır. Gayrimüslim kişilerin kayyım olarak atanmasında tıpkı Müslümanlarda olduğu gibi ahalinin şahitliğine başvurulduğu belgelere yansımıştır. Gayrimüslim birine Müslüman bir kayyımın atanma zorunluluğunun olmadığı da yine belgelerden anlaşılan bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Diyarbakir Şer'iyeye Sicilleri (DŞS) 3709, 3725, 3753, 3754, 3712, 3828, 3789, 3744, 3796.

Araştırma Eserler

Aydın, M. A. (1985). *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Banguoğlu, T. (1990). *Türklerde Aile. Aile Yazıları, I.* Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Bardakoğlu, A. (2013). Vesâyet. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içerisinde, (c. 43, ss. 66). İstanbul, Diyanet Vakfı.

Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.

Dinç, G. (2015). Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 17, 1-19.

Erbay, C. (1998). *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*. İstanbul: Rağbet Yay.

Ersoy, U. (2016). Bir Koruma Tedbiri Türü Olarak Şirket Yönetimi İçin Kayyım Tayini (CMK m.133). *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi* 65 (4), 3393-3431.

Gedikli, F. (2007). Şer'iyeye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar. *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmalar Sempozyumu-Tespitler-Problemler-Teklifler. İstanbul, 24-25.Şubat 2001*, İstanbul: İSAM, 73-96.

Güneş Ceylan, S. (2004), Roma Hukukunda Kayyımlik Müessesesine Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi* 53, 221-230.

İnanç, V. (2003). Osmanlı Sosyal Yapısında Öksüz ve Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması. *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 19-32.

Kaya, S. (2005). Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (3), 379-416.

Koç, N. (2005). Türk Medeni Kanunundaki Düzenlemeler Işığında Vesayet Hukukuna Genel Bir Bakış, *DEÜHFD* 7, 99-120.

Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı Toplumunda Aile. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 59-60.

Özmel, İ. (2002). Kayyım. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içerisinde, (c.25, s.107). İstanbul, Diyanet Vakfı.

Özmen, İ. (1996). *Vesâyet Hukuku Davaları*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Schaade, A. (1977). Kayyım, *İslam Ansiklopedisi* içerisinde (c.6, s.492) İstanbul: Milli Eğitim.

Sofuoğlu, E. (2003). Osmanlı Devleti'nde Yetimler için Alınan Bazı Sosyal Tedbirler. *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 49-58.

Topaloğlu, B. (2002). Kayyım. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içerisinde, (c. 25, s. 108-109). İstanbul, Diyanet Vakfı.

Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*, Ankara, 29-66.

Yazıcı, N. (2007). Osmanlıda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *AÜİFD I* (48), 1-46.
